

Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi

An Alternative Solution of the Problem of
Nagorno-Karabakh: Use of Force by Azerbaijan

Ahmet SAPMAZ* - Gökhan SARI**

Özet

Dağlık Karabağ sorunu, Güney Kafkasya'da güvenlik ve istikrarın önündeki en büyük engellerden biridir. Temel olarak Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı AGİT Minsk Grubu çerçevesinde sürdürülen barış görüşmelerinden bugüne kadar herhangi bir sonuç alınamamıştır. Azerbaycan topraklarının %20'sinin Ermenistan tarafından işgalinin sürmesi, 600.000'e yakın Azerinin yerlerinden edilmiş olarak yaşamak zorunda kalması, Azerbaycan'ın askeri harcamalarında görülen artış ve Azerbaycan siyasi ve askeri liderlerinin işgal altındaki bölgeleri askeri güç kullanarak alma söylemleri yeni bir savaşın çıkma olasılığını artırmaktadır. Ancak 2008 yılında Rusya ile Gürcistan arasında yaşanan savaş, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'a yönelik muhtemel askeri harekâtında dikkatli davranmasını gerekli kılmaktadır. Bu noktada Azerbaycan'ın dikkate alması gereken en önemli faktör, Rusya'dır.

Anahtar Kelimeler: Dağlık Karabağ, Azerbaycan, Rusya, Ermenistan, Askeri Güç Kullanımı.

Abstract

Nagorno-Karabakh is one of the greatest obstacles to security and stability in the South Caucasus. Basically, within the framework

* Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Doktora Müdavimi, ahmet_sapmaz@yahoo.com.

** Dr., Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Güv.Bil. A.B.D., gsari@kho.edu.tr.

of the OSCE Minsk Group, peace talks haven't produced any result so far. Continuing occupation of 20% of the Azerbaijani lands by Armenia, nearly 600.000 IDP's in Azerbaijan, the increase of Azerbaijan's military spending and the political and military leaders' rhetoric that the occupied territories of Azerbaijan will be liberated by using military force increase the likelihood of getting a new war. But the war between Russia and Georgia in 2008, for the possible military operation in Nagorno-Karabakh, requires caution of Azerbaijan. At this point the most important factor to take into account for Azerbaijan is Russia.

Key Words: *Nagorno Karabakh, Azerbaijan, Russia, Armenia, Use of Military Force*

1. Giriş

Bir gazete haberi:

“Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan Bakü’de Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev ile gerçekleştirdikleri görüşme sonrasında Azerbaycan ile Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik bir mutabakata vardıklarını açıkladı. Sarkisyan, üzerinde uzlaşılan mutabakatın Azerbaycan tarafından Dağlık Karabağ’a en üst düzeyde özerklik tanınmasını ve Ermeni güçlerinin Azerbaycan topraklarından bir ay içerisinde çekilmesini kapsadığını bildirdi. Sarkisyan ayrıca, bundan sonra bölgenin çatışma değil bir iş birliği alanı olacağını da vurguladı.”

Yukarıda yazarlar tarafından kurgulanan haberin gerçekleşme olasılığı ne kadar uzak bulunuyorsa, Azerbaycan ile Ermenistan arasında Dağlık Karabağ nedeniyle yeni bir savaş çıkma olasılığı da o kadar yakın bulunmaktadır.

SSCB’nin beklenmeyen bir zaman ve şekilde çökmesi sonucu Güney Kafkasya’da ortaya çıkan etnik kökenli sorunlar, bölgesel ve küresel aktörlerin bölgede izlediği politikalar ile daha karmaşık bir hal almıştır. Söz konusu sorun alanlarından belki de en önemlisi Ermenistan tarafından Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20’sinin işgal edilmesidir. Söz konusu sorun, her iki ülkenin kolektif kimlik

inşa sürecindeki öneminden dolayı, taraflar için vazgeçilmez bir nitelik taşımaktadır. Bu nedendir ki, uzun süren diplomatik çabalar sonucunda barışa ulaşılamaması ve yakın bir zaman içinde ulaşılamayacağına öngörülmesi, özellikle mevcut statükodan hoşnut olmayan Azerbaycan'ı daha da rahatsız etmektedir.

2. Dağlık Karabağ Sorunu

a. Sorunun Ortaya Çıkışı

Karabağ, Azerbaycan'ın Kür ve Aras ırmakları ile günümüzde Ermenistan sınırları içerisinde bulunan Gökçe gölü arasındaki dağlık bölge ile bu bölgeye bağlı ovalardan oluşan bir coğrafyadır. Karabağ bölgesi gerek Azerbaycan gerekse Ermenistan ve İran için jeopolitik öneme sahiptir. Stratejik öneminden dolayı bölge yüzyıllar boyunca İran ve Osmanlı İmparatorluğu arasında da anlaşmazlık konusu olmuştur.¹ Karabağ ile Dağlık Karabağ'ı birbirine karıştırmamak gerekir. Dağlık Karabağ, Karabağ'ın (yüzölçümü 18.000 km²'dir) yalnızca 4392 km²'lik bir bölümünü oluşturmaktadır.²

Dağlık Karabağ SSCB döneminden beri Ermenistan ve Azerbaycan arasında sorun olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde merkezi yönetim tarafından baskılanan sorun, mevcut otorite zayıflayıp ortadan kalkınca yeniden su yüzüne çıkmış,³ Azerbaycan ve Ermenistan gibi iki bağımsız devlet arasında uluslararası bir çatışmaya dönüşmüştür.⁴

SSCB döneminde Dağlık Karabağ, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı özerk bir bölgeydi.⁵ Fakat Dağlık Karabağ'ın 1989 yılında 192.000 olan nüfusunun yüzde 70'ini Ermeniler oluşturmaktaydı. Sorununun başlangıcı ise 1988 yılına uzanmaktadır. .

1 Christian Neef, **Kafkasya: Rusya'nın Kanayan Yarası**, Çev: Özalp Göneralp, Yeni Hayat Kütüphanesi, İstanbul, 2004, s. 86.

2 Araz Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", **Avrasya Dosyası**, ASAM Yayınları, Cilt: I, No: 7, İlkbahar 2001, 393-430, s. 393-394.

3 Rus Çarlığı ve SSCB döneminde Karabağ sorunu hakkında bilgi için bkzn. Elçin Neciyev, "Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi Sürecinde Karabağ Problemi", **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 39, 2011, s. 163-186.

4 Vladimir Kazimirov, Looking for a Way Out of the Karabakh Impasse, **Russia in Global Affairs**, Vol. 2, No. 4, October – December 2004, 145-154, p. 147.

5 Emin Gürses, "Kafkasya'da Uluslararası Rekabet", **Avrasya Dosyası**, ASAM Yayınları, Cilt: I, No: 7, İlkbahar 2001, 250-273, s. 253.

Zira bu tarihte SSCB'nin dağılma sürecine girmesiyle Dağlık Karabağ, Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a bağlanmayı talep etmiştir. Fakat 18 Temmuz 1988'de, SSCB Yüksek Sovyeti, Dağlık Karabağ'ın, Azerbaycan'ın bir parçası olarak kalması kararını almış ve Ocak 1989'da ise Dağlık Karabağ'ı doğrudan merkeze bağlamıştır.⁶

Bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, 26 Kasım 1991'de Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsünü kaldırarak bölgeyi doğrudan merkezi yönetime bağladığını açıklamıştır. Bunun üzerine Dağlık Karabağ Ermenileri, 10 Aralık 1991'de bağımsızlık kararı almıştır. . 1992 yılında Rusya Federasyonu birliklerinin Dağlık Karabağ'dan çekilmesi ise anlaşmazlığı, savaşa dönüştürmüştür. Azerbaycan'da, Elçibey'in iktidara gelmesinin ardından Moskova tarafından desteklenen Ermeniler, 1993–1994 döneminde Dağlık Karabağ'ı ve Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan Azerbaycan topraklarını işgal etmişlerdir. Dağlık Karabağ'da beş (Hankenti, Ağdere, Şuşa, Hocalı, Hocaent) ve çevresinde de yedi rayon (Kelbecer, Laçın, Kubatlı, Zengilan, Cebrail, Fuzuli, Ağdam yerleşim bölgeleri) olmak üzere günümüzde toplam on iki Azerbaycan rayonu Ermenistan işgali altındadır.

Rusya Federasyonu (RF) aracılığıyla iki taraf arasında 12 Mayıs 1994'de sağlanan ateşkes halen yürürlüktedir. Ermenistan, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin işgal edilmiş Azerbaycan topraklarından askeri birliklerini derhal çekmesini isteyen 822, 853, 874, 884 sayılı kararlarına uymamıştır. AGİT Bakanlar Konseyi'nin, 24 Mart 1992'de aldığı bir kararla soruna çözüm bulmak amacıyla, Türkiye'nin de dâhil olduğu 12 üyeli Minsk Grubu oluşturulmuştur.⁷ Böylelikle sorun Rusya Federasyonu'nun tekelinden çıkarak uluslararası nitelik kazanmıştır.

2 Aralık 1996'da, Lizbon'da toplanan AGİT Devlet Başkanları Zirvesi'nde Ermenistan'ın muhalefetine karşı diğer tüm üyeler, Er-

6 Mustafa Aydın, "Dağlık (Yukarı) Karabağ Sorunu", **Türk Dış Politikası**, Ed: Baskın Oran, Cilt II, 8. baskı, 2005, s. 401.

7 Minsk Grubunu oluşturan 12 ülke; Azerbaycan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Rusya Federasyonu, İtalya, ABD, Fransa, Almanya Türkiye, İsveç, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya'dır.

menistan'ın işgal altında bulundurduğu Azerbaycan topraklarından çekilmesini, Dağlık Karabağ'da halkın güvenliğinin sağlanması ve Azerbaycan tarafından Dağlık Karabağ'a en yüksek derecede özerklik statüsü verilmesini öngören bir planı kabul etmiştir. Planı kabul eden Ermenistan Devlet Başkanı Ter Petrosyan, 5 Şubat 1998'de istifa etmek zorunda kalmıştır. Petrosyan'ın yerine cumhurbaşkanı seçilen Robert Koçaryan'ın uzlaşmaz tavrı sonucu, çözüme yönelik diplomatik barış yolu tıkanmıştır.⁸

AGİT Minsk Grubu günümüze kadar soruna çözüm bulmak amacıyla taraflara üç öneri sunmuştur. Bu çözüm önerilerinden ilki olan ve Haziran 1997'de ortaya konan "paket çözüm planı" ile Dağlık Karabağ'ın ve işgal edilen diğer bölgelerin statülerinin aynı anda çözüme kavuşturulması öngörülmüştür. İkinci olarak Ekim 1997'de taraflara sunulan "aşamalı çözüm" paketinde Dağlık Karabağ ve işgal edilen diğer bölgelerin statülerinin ayrı ayrı ele alınarak çözüme kavuşturulması öngörülmüştür. Üçüncü çözüm önerisi ise Kasım 1998'de Rusya Federasyonu tarafından ortaya konmuştur. Bu öneri, Azerbaycan ve Dağlık Karabağ'ın ortak bir devlet kurmasını öngörmüştür. Bu plana göre Dağlık Karabağ yönetiminin kendisine ait bir anayasa ve ordusu olacak ve Azerbaycan Milli Meclisi'nin alacağı kararlar üzerinde veto yetkisi bulunacaktır.⁹ Bu önerilerden ilk ikisi Ermenistan tarafından, üçüncü öneri ise toprak bütünlüğünü ve 1996 Lizbon kararlarını ihlal etmesi nedeniyle Azerbaycan, tarafından reddedilmiştir.¹⁰

Barış için umutların en fazla ortaya çıktığı görüşmelerden biri de, dönemin ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell öncülüğünde Key West'te gerçekleşmiştir. Bu görüşmeler ile Azerbaycan'ın Nahçıvan, Ermenistan'ın ise Dağlık Karabağ ile kara bağlantısı sağlanması amaçlanmıştır. Ancak bu görüşmeler de somut sonuç ortaya koymaktan

8 Mustafa Aydın, "Dağlık (Yukarı) Karabağ Sorunu", **Türk Dış Politikası**, Ed: Baskın Oran, Cilt: II, 8. baskı 2005, s. 401.

9 Kamer Kasım vd., **Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun**, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, No: 11-07, Eylül 2011, s. 8-11.

10 Şenol Kantarcı, "Karabağ Sorunu Diplomasi İle Çözülemez: Askeri Müdahale Şart", **Türkkatak**, <http://www.turkkatak.gen.tr/index.php?option=content&task=view&id=85&Itemid=37>. (Erişim tarihi: 27 Nisan 2006); Kamer Kasım vd., age., s. 8-11.

uzak kalmıştır. 2004 yılı sonrası ise Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanlarının sıkça bir araya geldikleri ve sorunun her yönünü ayrıntılı bir şekilde ele aldıkları görüşmeler maratonu başlamıştır.

29 Kasım 2007 tarihinde Minsk Grubu eş başkanları tarafından taraflara aşağıda belirtilen Madrid Prensipleri sunulmuştur:

- Dağlık Karabağ'ın çevresinde işgal edilmiş olan bölgeler boşaltılmalı,
- Ermenistan ile Dağlık Karabağ'ın irtibatını sağlayan koridor açılmalı,
- Barış gücünün işlevini yerine getirecek uluslararası güvence sağlanmalı,
- Bütün göçerler topraklarına dönmeli,
- Dağlık Karabağ Ermenilerine gerekli güvence verilerek kendilerini idare etme hakları tanınmalı,
- Dağlık Karabağ'ın hukuki konumunun belirlenmesi için inisiyatif kullanılmalı.

Azerbaycan, Minsk Grubunun yalnızca Ermenistan'ın çıkarlarını gözettiğini düşünmektedir. Günümüze kadarki gelişmelerin gösterdiği seyrir, Azerbaycan'ın bu düşüncesinde haklı olduğu yönündeki görüşleri desteklemektedir. Örneğin, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 14 Mart 2008'de, Ermeni güçlerinin çatışmalarda ele geçirdiği Azeri topraklarından çekilmesi yönünde çağrı yapan bir kararı yedi oya karşı, 39 oyla kabul etmiştir. Karara muhalif yedi oydan üçü Minsk Grubu eş başkanları olan Rusya, ABD ve Fransa'dır. Bu sebeplerden dolayı Azerbaycan, sorunun çözüm sürecine tarafsız olduğunu düşündüğü diğer uluslararası örgüt ve devletleri de dâhil etmek istemektedir.¹¹

b. Dağlık Karabağ Sorununda Tarafların Görüşleri

Dağlık Karabağ sorununda tarafların farklı iddiaları bulunmaktadır. Her iki taraf da, diğer tarafın Dağlık Karabağ'a kendisinden sonra geldiğini ve bu topraklar üzerinde kendi varlığının meşru olduğunu iddia etmektedir.¹² Dağlık Karabağ sorununda tarafların konuya bakışlarını

11 Hatem Cabbarlı, "Dağlık Karabağ Sorununun Çözümünde Son Gelişmeler", *Stratejik Analiz*, ASAM Yayınları, Cilt: V, No: 57, s. 11.

12 Takayuki Yoshimura, "Some Arguments on the Nagorno-Karabagh History", 52-60, p. 58, http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no18/3_yoshimura.pdf. (Erişim tarihi: 01.01.2012)

aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür:

“Dağlık Karabağ Ermenilerinin 1988’den itibaren bağımsızlık taleplerini esaslandıkları temel sebepler; ‘tarihsel haksızlığa maruz kaldıkları’, ‘kendi kaderlerini belirleme hakları’, ‘soydaşları ile beraber yaşama istekleri’ ve ‘Azerbaycanlıların kendilerine karşı yürüttükleri ayrımcı ve baskıcı politikalar’ savlarına dayanmaktadır. Buna karşılık Azerbaycanlılar için Karabağ sorunu; “toprak bütünlüğünün ve sınırlarının dokunulmazlığı prensibinin ihlali”, “tarihsel anavatanlarından kovulma girişiminin bir simgesi”, ‘Ermenilerin büyük Ermenistan yaratma projelerinin bir aşaması’, ‘topraklarının Ermeni tecavüzü ve işgali”, ve “vatandaşlarının anavatanlarından kovulmuş olması” olarak algılanmaktadır.”¹³

Dağlık Karabağ sorununda çözümün zorlaşmasının en önemli nedenlerinden birisi de sorunun ortaya çıkış zamanıdır. Söz konusu sorun, her iki ülkenin de bağımsızlıklarını elde etmeleri esnasında ortaya çıkmış ve ulusal kimlikler bu sorun üzerinden “biz” ve “ötekiler” olarak tanımlanmıştır.¹⁴ Her iki taraf da, sorunun diğer devletin hükümetinden değil, diğer devletin halkından kaynaklandığını düşünmektedir.¹⁵

Günümüzde Bakü, toprak bütünlüğü ilkesini savunmaya devam ederken; Erivan, milletlerin self determinasyon hakkına vurgu yapmaktadır. Azerbaycan’ın pozisyonunun temel dayanağı, Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’ın bir parçası olduğudur. Bakü, sözde Dağlık Karabağ yönetiminin çözümün taraflarından biri olmasına da karşı çıkmaktadır.

12 Takayuki Yoshimura, “Some Arguments on the Nagorno-Karabagh History”, 52-60, p. 58, http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no18/3_yoshimura.pdf. (Erişim tarihi: 01.01.2012)

13 Ayşe Ergun, “Güney Kafkasya’da Etnik Kimlik ve Çatışma: Azerbaycan ve Ermenistan Ulusal Kimliklerinde Karabağ Sorunu”, Doğu Batı, 2008, Sayı: 44, 195-207, s. 203.

14 Ergun, agm, s. 205-206.

15 Patricia Carley, “Nagorno Karabakh: Searching for Solutions”, **United States Institute of Peace**, No: 25, December 1998, p. 14. <http://www.usip.org/publications/nagorno-karabakh-searching-solution-0>. (Erişim tarihi: 02.03.2012)

Ermenistan ve sözde Dağlık Karabağ yönetimi, soruna Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a katılması ya da bağımsızlık kazanması ile çözüm bulunması gerektiğini ileri sürmektedirler.¹⁶ Bu durumlardan biri gerçekleştiği takdirde, Ermenistan "güvenlik bölgesi" olarak tanımladığı Dağlık Karabağ dışında işgal altında tuttuğu yedi Azerbaycan rayonunun bazılarında çekilmeyi kabul edeceğini öne sürmektedir. 1998'den beri Dağlık Karabağ kökenli politikacılar tarafından yönetilen Ermenistan, kendisini Dağlık Karabağ'ın güvenliğinin garantörü olarak görmektedir. Bu garantinin temel dayanaklarını ise Ermenistan'ın Kolektif Güvenlik Örgütü Anlaşması üyesi olması ve Gümrü'de bulunan 102'nci Rus üssü teşkil etmektedir.¹⁷

Kimi analistlere göre sorunun tarafları bilinçli olarak sorunun çözümünü geciktirmektedir. Ermeniler tüm tarafların statükoya alışacağını umut etmektedir. Azerbaycan ise ümitlerini petrol fiyatlarının artışına ve ordusunu güçlendirmeye bağlamaktadır. Her iki taraf da zamanın kendi lehine olduğunu düşünmektedir.¹⁸

3. Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'a Yönelik Kuvvet Kullanmasının İncelenmesi

a. Azerbaycan Karar Alıcılarını Etkileyen Nedenler:

Azerbaycan Cumhuriyeti, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti de dâhil olmak üzere 86.800 km² yüzölçüme sahiptir. Azerbaycan, Güney Kafkasya'nın en büyük nüfusa sahip ülkesi olup, 2008 yılı itibarıyla nüfusu 8,6 milyondur. Bulunduğu coğrafi konum ve sahip olduğu zengin doğal kaynaklar tarih boyunca ülkenin jeopolitik durumunu etkilemiş, bu özellikleri nedeniyle dönemin büyük güçlerinin ilgisini çekmiştir. Azerbaycan günümüzde de sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervleri ile büyük güçler ve çok uluslu şirketlerin ilgi odağındaki bir ülkedir.¹⁹

16 Kavus Abushev, "The Nagorno Karabagh Conflict as a part of the "New" Eurasian Geopolitics", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 60-3, 1-32, s. 6.

17 Robert Âmigielski, "Prospects for Nagorno-Karabakh Settlement Following the Russia-Georgia Conflict", **Polish Institute of International Affairs**, No. 10 (10), 16 February 2009, pp. 19-20.

18 Vladimir Kazimirov, "Looking for a Way Out of the Karabakh Impasse", **Russia in Global Affairs**, Vol. 2, No. 4, October – December 2004, 145-154, pp. 147-148.

19 Gülşen Seyhan Alışık, "Bütöv Azerbaycan Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme", **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, Ed: Okan Yeşilot İstanbul, 2005, s. 145.

Enerji sektörü, Azerbaycan ekonomisinin en önemli dayanağını oluşturmakta ve politik nüfuzunu sınırları ötesine taşımaktadır.²⁰ Azerbaycan'ın ihracatı içerisinde enerji sektörü %90 gibi çok büyük bir orana sahiptir.²¹ Azerbaycan, 21 Eylül 1994'de "Asrın Antlaşması"ni imzalamıştır ve bu antlaşma çerçevesinde çıkarılan petrol, Bakü – Tiflis – Ceyhan (BTC) boru hattı ile uluslararası pazarlara taşınmaya başlanmıştır.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından karşılaştığı en önemli sorun, topraklarının %20'sinin Ermenistan tarafından işgal edilmiş olmasıdır. Bu sorun günümüzde, Bakü'nün iç ve dış politikasına yön veren en önemli etkidir ve Azerbaycan'da yol açtığı büyük ekonomik, siyasi, askeri, sosyal ve kültürel olumsuzluklar vardır.²² 40.000'i Dağlık Karabağ'dan, 560.000'i ise Dağlık Karabağ'ı çevreleyen yedi rayondan olmak üzere toplam 600.000 Azeri kendi ülkelerinin topraklarında göçmen (kaçkın) durumuna düşmüştür. 250.000 Azeri ise iki devlet arasındaki çatışmalar nedeniyle Ermenistan'dan Azerbaycan'a göç etmek zorunda kalmıştır.²³

Dağlık Karabağ ve çevresinin işgali sorununun diplomasi yolu ile çözümü için yoğun çaba sarf edilmesine rağmen yaklaşık 20 yılın sonunda, herhangi bir barış sağlanamadığı gibi, barışın hangi esaslar üzerinde inşa edileceği konusunda bile ortak bir görüşe varılamamıştır. Bu nedenle taraflar arasında yeni bir savaşın ortaya çıkma olasılığı da artmaktadır. Çünkü iki taraf arasındaki güç dengesi Ermenistan açısından statik görünürken, Azerbaycan ekonomisi ve askeri gücü büyüme-ye devam ettiğinden dolayı daha dinamik görünümüldür.²⁴

20 Jonh E. CHICKY, "The Russian-Georgian War: Political and Military Implications for U.S. Policy", **Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program**, February 2009, p. 12, <http://www.silkroadstudies.org/new/docs/Silkroadpapers/0902Chicky.pdf>. (Erişim tarihi: 02.02.2012)

21 "Azerbaijan", **The World Factbook**, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/aj.html>. (Erişim tarihi: 03.02.2012)

22 Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev'in Azerbaycan Milli Meclisi'ni Açış Konuşması, <http://president.az/articles/1179/print?locale=en>. (Erişim tarihi: 03.03.2012)

23 "Tackling Azerbaijan's IDP Burden", **International Crisis Group Policy Briefing**, No. 67, 27 February 2012, p. 2.

24 Joshua Kucera, "Is War over Karabakh Inevitable?", **Eurasianet**, <http://www.eurasianet.org/node/62716>. (Erişim tarihi: 14.01.2011).

Henry Kissinger'in da belirttiği gibi, diplomasi dünyasında dolu bir tabanca, hukuki bilgiden her zaman daha güçlüdür.²⁵ Buna karşın askeri güç kullanma kararı, çok ayrıntılı olarak düşünülüp irdelenmesi gereken, devlet adamlarının verdiği en önemli kararlar arasında bulunmaktadır. Politikanın belirlediği hedeflere ulaşmada askeri güç kullanımını veya savaş, aklın rehberliğinde bir araç olarak kullanıldığında anlamlıdır. Zira "saf askeri başarı" diye bir şeyden bahsedilemez. Askeri başarının dayanması gereken bir takım siyasi ve moral değerlerin var olması gerekmektedir.²⁶

Azerbaycan'ın günümüzdeki durumu, kendisi açısından bir ikilem yaratmaktadır. Bir yandan ekonomik kalkınma paralelinde silahlanıp Ermenistan'a karşı üstünlük elde ederken, diğer yandan muhtemel bir savaşın yıkıcı etkileri sonrasında ekonomik gelişiminin önünün kesilmesi ihtimali Bakü'yü frenlemektedir. Ermenistan'ın Rusya ile ittifak kurarak Türkiye ve Azerbaycan'a karşı bölgede tesis etmeye çalıştığı güç dengesi Azerbaycan'ı askeri bir harekâta başvurma hususunda dikkatli davranmaya itmektedir.²⁷

Azerbaycan birçok ortamda diplomatik görüşme sürecinin yeterliliğini öne sürmüştü ve Devlet Başkanı İlham Aliyev, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü yeniden sağlamak için kuvvet kullanma da dâhil olmak üzere her yola başvurulabileceğini ifade etmiştir.²⁸ 28 Haziran 2011'de barış görüşmelerinin 1994'ten bu yana onuncu kez başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Aliyev, savaşın daha bitmediğini bildirmiş ve bağımsızlığın kazanılmasından sonra yapılan en büyük askeri geçit töreninde Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanması gerektiğini ve sağlanacağını vurgulamıştır. Bu konuşmadan birkaç hafta sonra Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan, "Ermenistan ne kadar ça-

25 Henry Kissinger, **Diplomasi**, Çev: İbrahim H.KURT, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 785.

26 Ergüder Toptaş, **21. Yüzyılda Savaş**, Kripto Yayınları, Ankara, 2009, s. 113.

27 Gayane Novikova, "Implications of the Russian-Georgian War in tje Nagorno Karabkh Conflict: Limited Maneuverability", **Caucasus Edition**,

<http://caucasusedition.net/analysis/implications-of-the-russian-georgian-war-in-the-nagorno-karabakh-conflict-limited-maneuverability>. (Erişim tarihi: 13.03.2012)

28 "Azerbaijan and Armenia Make 'Progress' on Karabakh", **BBC**,

<http://news.bbc.co.uk/2/hi/8372747.stm>. (Erişim tarihi: 12.03.2012)

buk tanınır ise, bu Azerbaycan da dâhil olmak üzere herkes için iyi olacaktır. Hedefimiz hiçbir zaman Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan yönetimine bırakmamaktır” açıklamasında bulunmuştur.²⁹

Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununu gerektiğinde askeri güç kullanarak çözme iradesini resmi politika ve doktrinlerinde de ilan etmektedir. Bunların en önemlilerinden biri Azerbaycan'ın 8 Haziran 2010'da kabul edilen askeri doktrinidir. Bu doktrinde, Azerbaycan'ın uluslararası hukuktan kaynaklanan hakları çerçevesinde, Dağlık Karabağ ve çevresindeki yedi rayonun Ermeni işgalinden kurtarılması hususu defalarca vurgulanmaktadır.³⁰ Yeni askeri doktrin bir yansıması olarak, 24 Haziran 2010 tarihinde Azerbaycan en büyük askeri tatbikatını gerçekleştirmiştir. Cumhurbaşkanı Aliyev'in de izlediği tatbikata 4000 Azeri askeri, 100 tank, 77 zırhlı araç, 125 topçu silahı, 17 savaş uçağı ve 12 savaş helikopteri katılmıştır. Tatbikatın senaryosu; Azerbaycan'a yönelik askeri bir saldırıya karşılık olarak, toprak bütünlüğünü sağlamak amacıyla karşı taarruz icra edilmesi hususlarında olduğu bildirilmekle beraber;³¹ askeri güç gösterimi, başka anlamlara da yorumlanabilmektedir.

Bakü'nün askeri harcamalarında son yıllarda istikrarlı bir artış görülmektedir. 2010'da askeri harcamalar 1.42 milyar dolara çıkmış ve 2004'te yapılan askeri harcamanın yaklaşık üç katı olmuştur. Ayrıca 2010 yılında Azerbaycan'ın yaptığı 1.41 milyar dolarlık askeri harcama tutarı, Ermenistan'ın aynı yıla ait milli bütçe tutarını aşmıştır.³² Ermenistan'ın askeri bütçesi ise 2010'da 404 milyon dolara ulaşarak, 2004 yılının yaklaşık 2 katı olmuştur.³³

29 “Azerbaijan and Armenia: Peace Prospects, Military Realities&the Role of the Armenian Diaspora”, **Caspian Information Center**, No.16, October 2011, pp. 1-2. <http://www.caspianinfo.com/wp-content/uploads/2011/10/OP-No.-16-Armenia-and-Azerbaijan-Peace-Prospects-Military-Realities-and-the-Role-of-the-Armenian-Diaspora.pdf>. (Erişim tarihi: 16.03.2012)

30 Zaur Şiriyev, “Azerbaycan Askeri Doktrini ve Dış Politika Yansımaları”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları**, 2010, Sayı: 9, s. 138.

31 “Tackling Azerbaijan's IDP Burden”, **International Crisis Group**, No. 67, 27 February 2012, p. 8.

32 Hans-Joachim Schmidt, “Military Confidence Building and Arms Control in Unresolved Territorial Conflicts”, **Peace Research Institute**, Frankfurt, No: 89, 2009, p. 8.

33 Richard Giragosian, “The Military Balance of Power in the South Caucasus”, **The Armenian Center for National and International Studies**, No: 2, April 2009, s. 3. <http://acnis.am/publications/2009/THE%20MILITARY%20BALANCE%20OF%20POWER%20IN%20THE%20SOUTH%20CAUCASUS.pdf>. (Erişim tarihi: 15.02.2010)

Tablo 1: Azerbaycan ve Ermenistan'ın Yıllara Göre Askeri Harcamaları (Milyon Dolar)

Devlet \ Yıllar	1992	1996	2000	2004	2008	2009	2010
Azerbaycan	367	142	257	474	1666	1473	1421
Ermenistan	129	105	144	175	345	359	404

Kaynak: SIPRI Azerbaycan ve Ermenistan Askeri Harcamaları (<http://milexdata.sipri.org/result.php4>)

Her iki ülkenin Dağlık Karabağ Savaşı sonrası sağlanan ateşkes-ten itibaren (1995-2010 yılları arası) askeri harcamalara ayırdığı bütçe karşılaştırıldığında; Ermenistan'ın 3.4 milyar dolar, Azerbaycan'ın ise 11 milyar dolar harcama yaptığı ortaya çıkmaktadır. Azerbaycan, söz konusu süre içerisinde yaklaşık olarak Ermenistan'ın yaklaşık dört katı büyüklüğünde askeri harcama yapmıştır. Özellikle 2006 yılından itibaren Bakü'nün askeri harcamalarında belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Bunun nedenini soruna diplomatik yollardan barışçı olarak çözüm bulunamaması ve buna bağlı olarak Azerbaycan'ın çözümü giderek askeri seçenekte aramaya başlaması şeklinde yorumlamak mümkündür.

Askeri literatürde, genel olarak başarılı bir taarruzun icra edilebilmesi için düşman kuvvete göre askeri anlamda üç katı büyüklüğünde kuvvete sahip olunması gerektiği belirtilir. Azerbaycan'ın askeri bütçesini ayırdığı mali kaynak, gerçekleştirdiği silah ithalatı ve yerli savunma sanayisi geliştirme çabalarını orta vadede Bakü'nün Ermenistan'a göre 3 katı büyüklükte bir askeri güce ulaşmasına imkân sağlayacak gibi görünmektedir.

SIPRI 2012 raporuna göre, Azerbaycan'ın 2007-2011 döneminde silah ithalatı, 2002-2006 dönemine göre % 164 artmış ve Azerbaycan dünyada en çok silah ithal eden 38'inci ülke olmuştur. Aynı raporda, Ermenistan'ın aynı dönemler arasında silah ithalatının düştüğü ve dünya sıralamasında 71'inci sıradan 84'üncü sıraya indiği belirtilmektedir. Rusya, iki ülkenin ana silah ithalatçısı durumundadır. Moskova'nın Azerbaycan'ın silah ithalatındaki payı %55, Ermenistan'ın silah ithalatındaki payı ise %96'dır.³⁴ Bu durum Dağlık Ka-

34 Paul Holtom v.d."Trends in International Arms Transfers 2011", SIPRI, March 2012, <http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1203.pdf>. (Erişim tarihi: 23.03.2012)

rabağ sorununun ortaya çıkmasından günümüze kadar Rusya'nın oynadığı rolü gözler önüne sermektedir. Moskova, silah satışlarında izlediği politika ile sorunun tarafları arasında askeri bir denge kurmaya çalışmakta, güçlenen ekonomisi ile birlikte giderek silahlanan Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı desteklemekte ve çözümün ancak Rusya ile birlikte olacağı mesajını vermektedir.

Ateşkes hattında kontrolden çıkması her an mümkün olan ateşkes ihlallerinin sayısı giderek artmaktadır.³⁵ 2010 yılında, ateşkes hattında yaşanan ihlaller sonucunda iki taraftan toplam 20 asker hayatını kaybetmiştir. Bu rakam 2009'da 19'dur. Herhangi bir ateşkes ihlalinin kontrolden çıkarak, büyük ölçekli bir savaşa neden olabileceği ihtimali mevcut bulunmaktadır. Günümüze kadar sayısız ateşkes ihlali yaşanmış olmasına rağmen bunların büyük ölçekli bir savaşa dönüşmemesi, Bakü ve Erivan yönetimlerinin askeri güçlerini etkin bir şekilde kontrol edebilmelerinden kaynaklanmaktadır.³⁶

Azerbaycan devletinin en üst siyasi-askeri yönetim kademelerinde işgal altındaki bölgelere yönelik kuvvet kullanımı ciddi olarak tartışılıp masaya yatırılan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁷ Günümüzde kuvvet kullanmanın mevcut uluslararası hukuk düzeni içinde tek meşru şekli, meşru müdafadır. Zira Shafa Qasimova'ya göre, Dağlık Karabağ'daki Ermeni işgaline yönelik Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun almış olduğu dört karar, işgali ortadan kaldıracak bir etki yaratmadığı ve uzun süredir sürdürülen tüm diplomatik çözüm yolları sonuçsuz kaldığı için Azerbaycan meşru müdafaa hakkını uluslararası hukuka uygun olarak kullanabilir.³⁸

35 Amanda Paul, "Nagorno-Karabakh – A ticking time bomb", **European Policy Center**, p. 2, http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_1148_nagorno-karabakh.pdf. (Erişim tarihi: 21.12.2011)

36 "Azerbaijan and Armenia: Peace Prospects, Military Realities&the Role of the Armenian Diaspora", **Caspian Information Center**, Occasipn No. 16, October 2011, pp. 1-4. <http://www.caspianinfo.com/wp-content/uploads/2011/10/OP-No.-16-Armenia-and-Azerbaijan-Peace-Prospects-Military-Realities-and-the-Role-of-the-Armenian-Diaspora.pdf>. (Erişim tarihi: 16.03.2012)

37 "Armenia and Azerbaijan: Preventing War", **International Crisis Group**, No:60, February 2011, <http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/south-caucasus/B60-armenia-and-azerbaijan-preventing-war.aspx>. (Erişim tarihi: 04.11.2011)

38 Shafa Qasimova, "Article 51 of the UN Charter and the Armenia-Azerbaijan Conflict", **Perceptions**, Spring – Summer 2010, p. 75.

Mevcut statükonun devamından Azerbaycan rahatsız olduğundan dolayı Bakü'nün işgal altındaki topraklarına yönelik askeri harekât gerçekleştirme olasılığı daha yüksektir. Azerbaycan'ın muhtemel bir askeri harekâta başarıya ulaşabilme kapasitesi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bir kısım görüşe göre, Azerbaycan ordusu işgal altındaki topraklarını ele geçirebilecek kadar geniş çaplı bir askeri operasyonu gerçekleştirebilecek yeteneğe sahip değildir.³⁹ Bu görüşe sahip olanlar Dağlık Karabağ sorununun çözümünde Bakü'nün silah kullanmasının bazı sakıncaları bulunduğunu ifade etmektedirler. Bunlar aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- Muhtemel bir savaş Bakü'nün çok değer verdiği enerji boru hatları altyapısına zarar verebilir..⁴⁰

- Çıkabilecek bir savaş ile Azerbaycan'ın uluslararası alandaki barış yanlısı tutumu bozulabilir ve dünya enerji piyasasındaki konumu olumsuz etkilenebilir.

- Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, savaşta muzaffer olamaz ise iktidarını kaybedebilir.

- Azerbaycan içlerine kayan bir savaş, çok sayıda insanın hayatına mal olabilir, yeni toprak kayıplarına yol açabilir.⁴¹

Karşıt bir görüşe göre ise Azerbaycan ekonomisi ve askeri gücü, Ermenistan ile kıyas edilemeyecek bir üstünlüğe sahiptir. Muhtemel bir Azerbaycan-Ermenistan savaşında, Ermeni kuvvetleri işgal altındaki Azerbaycan topraklarından atılabilir.⁴² Azerbaycan ordusunun tüm bileşenleri kendi bölgesinde etkili ve etkin bir güç haline dönüşmüştür. Gün geçtikçe gelişen ekonomi, paralelinde güçlenen

39 C.W. Blandy, "Azerbaijan: Is War Over Nagorny Karabakh A Realistic Option" **Defence Academy of The United Kingdom**, May 2008, p. 7.

40 Jon E. Chicky, "The Russian-Georgian War: Political and Military Implications for U.S. Policy", **Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program**, February 2009, p. 11. <http://www.silkroadstudies.org/new/docs/Silkroadpapers/0902Chicky.pdf>. (Erişim tarihi: 02.02.2012)

41 Amanda Paul, "Nagorno-Karabakh – A ticking time bomb", **European Policy Center**, p. 2. http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_1148_nagorno-karabakh.pdf. (Erişim tarihi: 21.12.2011)

42 Zaur Şiriyev, "Azerbaycan'ın Askeri Doktrini ve Dış Politika Yansımaları", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları**, Sayı: 9, s. 144.

silahlı kuvvetler ve moral değerler, zaferin garantisidir.⁴³

Bölgede ortaya çıkacak bir savaşın bir önceki savaşa göre daha tehlikeli olacağı ve büyük zararlar doğuracağı kesindir. Çünkü her iki taraf da geçmişe nazaran büyük ölçüde silahlanmışlardır ve muhtemel savaş koşullarına yönelik ordularını eğitmektedirler.

b. Dağlık Karabağ Sorununu Etkileyen Bölgesel Dinamikler:

(1) Ermenistan: 29740 km² yüzölçümüne ve 3.27 milyon nüfusa sahip bir ülkedir. Ekonomik açıdan zayıf, göç veren, her alanda Rusya'ya bağımlı olan ve bölgede gerçekleştirilen uluslararası projelerden izole edilmiş bir devlet konumundadır. Bağımsızlığı öncesinde başlayan Dağlık Karabağ sorunu, bağımsızlık sonrası da ülkenin iç ve dış politikasını etkileyen en önemli unsur olmaya devam etmektedir.⁴⁴ Bu konuda iç ve dış politikayı etkileme gücünde olan diasporanın önemli bir yeri vardır. Ayrıca Dağlık Karabağ sorununda Erivan, taviz vermez bir politika izlemektedir.

Ermenistan, SSCB'nin dağılması sonrasında, yerini alan Rusya Federasyonu ile siyasi ve askeri ilişkilerini sıkı bir şekilde sürdürmeye devam etmektedir. Bölgede Kolektif Güvenlik Örgütü Anlaşmasına dâhil olmak suretiyle, uluslararası bir güvenlik örgütüne üye olan tek ülke Ermenistan'dır.⁴⁵ Rusya ile Ermenistan arasında imzalanan ikili anlaşma ile 3200 Rus askeri, 74 tank, 330 zırhlı muharebe aracı, 14 zırhlı personel taşıyıcı, 18 Mig-29 savaş uçağı ve iki S-300 V (SA-12 A Gladiator) bataryası Erivan'a 125 kilometre mesafede bulunan Gümrü'de konuşlanmış durumdadır.⁴⁶ Ermenistan'ın Türkiye sınırı Rus askeri birlikleri tarafından korunmakta, bu durum Ermenistan'ın Türkiye'den güvenlik tehdidi algılamasını hafifletmekte ve askeri anlamda Azerbaycan üzerine yoğunlaşabilmektedir.⁴⁷

43 P. Kesamanski, "Economic, Military power, High Combat Morale guarantee of Victories", **Trend News Agency**, 23.06.2011, s. 7, http://www.gab-ibn.com/IMG/pdf/Az6-_Economic_Military_power_High_Combat_Morale_guarantee_of_Victories.pdf. (Erişim tarihi: 14 .03. 2012)

44 Kamer Kasım, "Ermenistan", **Orta Asya ve Kafkasya**, Ed: Tayyar Anı, Marmara Kitap Merkezi, Bursa, 2010, 131-154, s. 131.

45 "Moscow plays both sides on Nagorno – Karabagh", **The International Institute for Strategic Studies**, Volume 16, p. 1, September 2010, www.iiss.org/.../getresource.axd?...type... (Erişim tarihi: 14.03.2012)

(46) "Russian Military Deployment", **Military Balance 2011**, p. 192.

(2) İran: Güney Kafkasya bölgesine ilgi göstermesinin ana nedeni, komşusu Azerbaycan'dır. Azerbaycan ile Rusya arasında 1828 tarihinde imzalanan Türkmençay Anlaşması sonrasında Kuzey Azerbaycan, Rus Çarlığı; Güney Azerbaycan ise İran devleti egemenliği altına girmiştir. Azerbaycan'da günümüzde 9 milyonu aşkın Azerbaycan Türk'ü yaşarken, İran'da 30 milyon Azerbaycan Türk'ü yaşamaktadır.⁴⁸ İran, bağımsızlığını elde etmesi sonrası Azerbaycan'a karşı sürekli çift yönlü bir politika izlemiştir. Bunlardan ilki, Azerbaycan'ın siyasi, askeri ve ekonomik açıdan güçlü bir ülke konumuna gelmesini engellemektir. Çünkü Tahran yönetimi, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'ın işgali sorunu başta olmak üzere mevcut problemlerini çözmesi halinde Bakü'nün, Güney Azerbaycan'a ilgi göstermeye başlayacağından ve "Birleşik Azerbaycan", hedefine yönelebileceğinden endişe etmektedir.⁴⁹ Bu nedenle bir İslam Cumhuriyeti olan İran, Müslüman ve Şii Azerbaycan ile Hristiyan Ermenistan arasında, Ermenistan'ı desteklemeyi tercih etmektedir. Diğer yandan bünyesinde bulunan, Azerbaycan Türkleri arasında milliyetçiliğin gelişmesini önlemek amacıyla, Azerbaycan'ın çok kötü bir duruma düşmesini de istememektedir.⁵⁰ Kısacası İran, Azerbaycan'ın mevcut sorunları ile yaşamasından, yani statükonun devamından yanadır.

İran'ın Azerbaycan'a yönelik politikasının diğer bir boyutunu ise Tahran'ın Batı ve İsrail ile olan sıkıntılı ilişkileri oluşturmaktadır. İran kendisine yönelik muhtemel bir askeri harekâta veya kendini çevreleme stratejisinin bir parçası olarak, Azerbaycan'da Batının askeri varlığını görmek istememektedir. Son dönemde İran-Azerbaycan ilişkileri, Azerbaycan'ın İsrail ile sürdürdüğü askeri ve siyasi odaklı sıkı ilişkiler nedeniyle bir hayli gergindir.

47 Hans-Joachim Schmidt, "Military Confidence Building and Arms Control in Unresolved Territorial Conflicts", **Peace Research Institute Frankfurt**, No: 89, 2009, p. 11.

48 Emil Souleimanov, Ondrej Ditrych, "Iran and Azerbaijan: A Contested Neighbourhood", **Middle East Policy**, Vol. XIV, No. 2, Summer 2007, pp. 101-105.

49 Nasib L. Nassibli, "Azerbaijan-Iran Relations: Challenges and Prospects (Event Summary)", **Kennedy School of Government**, Harvard University, http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/12750/azerbaijan_iran_relations.html. (Erişim tarihi: 05.02.2012)

50 Haley Sweetland Edwards, "Iran's Near Abroad", **Foreign Policy**, 20 September 2010, http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/09/20/irans_near_abroad?page=full. (Erişim tarihi: 31.10.2011)

(3) Türkiye: Soğuk Savaşın bitmesiyle kendisi açısından mevcut güvenlik sorunlarının ortadan kalkacağını düşünürken, ortaya çıkan güç boşlukları, çevresinde yeni ve önemli güvenlik sorunlarını beraberinde getirmiştir.⁵¹ Güvenlik sorunlarının yoğunlaştığı bölgelerden biri de Güney Kafkasya'dır. Türkiye açısından Azerbaycan; tarihi, kültürel, jeopolitik ve jeoekonomik nedenlerle önemlidir. Ermenistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkelerden biri olmasına rağmen Türkiye, Ermenistan'ın Türkiye topraklarına yönelik talepleri nedeniyle diplomatik ilişkisini kesmiş, Dağlık Karabağ işgali nedeniyle de 1993 yılından itibaren bu ülkeyle olan sınırını kapatmıştır. 2009 yılından itibaren Ermenistan ile ilişkilerin normalleştirilmesine yönelik çabalar ise özellikle Ermenistan içinde yaşanan politik sebeplerle arzu edildiği şekilde sonuçlandırılmamıştır.

1990'lı yıllar boyunca bölgedeki güç boşluğunu doldurmak için uğraş veren Türkiye, ekonomik ve iç politik nedenlerden ötürü başarılı olamamış ve nihayetinde bu boşluk Rusya tarafından doldurulmuştur. 2000'li yıllarda Türkiye'nin Güney Kafkasya politikası; iş birliği, karşılıklı bağımlılık, barış ve istikrar üzerine inşa edilmiştir. Bu çerçevede başta enerji olmak üzere, ekonomik alanda Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı gibi büyük projeler hayata geçirilmiştir. Türkiye, Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesi için Dağlık Karabağ sorununun çözümünü şart koşmuştur. Türkiye Dağlık Karabağ sorununa uluslararası hukuk çerçevesinde Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü gözetilerek, görüşmeler vasıtasıyla çözüm bulunmasından yanadır.⁵² Diğer taraftan Türkiye, Azerbaycan ordusunun güçlendirilmesi hususunda büyük çaba harcamıştır.⁵³

c. Küresel Güçlerin Muhtemel Refleksleri:

(1) ABD: Günümüzde bölgede Rusya'ya karşı politika geliştirebilecek en önemli aktördür. ABD, bölgeye enerji ve jeopolitik gerekçe-

51 Efe Çaman "Kafkasya ve Ortaasya'da Türkiye'nin Yeni Bölgesel Politikası: Dış politikanın Yönelim Sorunsalı", **Avrasya Dosyası**, Cilt: 12, Sayı: 1, 2006, s. 185-186.

52 Bülent Aras, Pınar Akpınar, "The Relations Between Turkey and the Caucasus", **Perceptions**, Autumn 2011, Volume XVI, Number 3, pp. 53-66.

53 Sergey Minasyan, Grigor Hakobyan, "Balance of Power in South Caucasus and the Probability of War in Nagorno Karabakh", **Armenian News Network**, <http://groong.usc.edu/ro/ro-20060411.html>. (Erişim tarihi: 15.12.2011)

lerle ilgi duymaktadır. Vaşington bölgede özellikle Gürcistan odaklı bir politika izlemiştir.

Rusya'nın Gürcistan'a yaptığı askeri müdahaleden en çok etkilenen ülke ABD olmuştur. Bölgedeki en önemli müttefiki Tiflis'e karşı Rusya'nın müdahalesine engel olamadığı için en azından büyük prestij kaybına uğramıştır. Bu savaşla Rusya; ABD'ye, Gürcistan da dâhil olmak üzere Vaşington'un Avrasya'daki çıkarlarına istediği zaman fazla bir maliyete de katlanmadan müdahale edebileceğinin mesajını vermiştir.⁵⁴

ABD son dönemde ilgisini Gürcistan-Azerbaycan ikilisinden, Türkiye-Ermenistan ikilisine kaydırmıştır. ABD, Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle kopan Türkiye-Ermenistan ilişkilerini yeniden tesis etmek istemiştir. Aynı zamanda ABD yönetimi, uzun bir süre Azerbaycan'a büyükelçi atamamıştır. Bu durum, Bakü tarafından Vaşington'un ikili ilişkilere gösterdiği ilgisizliğin bir göstergesi olarak algılanmıştır.⁵⁵ Daha da önemlisi, Obama yönetimi Dağlık Karabağ politikasını Rusya'ya karşı uygulamakta olduğu "ilişkileri yeniden başlatma ve yumuşatma" politikası çerçevesinde ele almakta ve göreceli olarak pasif bir tutum sergilemektedir.⁵⁶

Minsk Grubu eş başkanlarından biri olan ABD, özellikle Kongre'de güçlü bir etkiye sahip olan Ermeni lobisinin etkisiyle Azerbaycan'ın taleplerine ve çıkarlarına yönelik gerekli hassasiyeti göstermemektedir.⁵⁷ Bu durumun en bariz örneği ABD Kongresinin 1992 yılında SSCB'nin yıkılması sonrası bağımsızlıklarını yeni kazanan devletleri desteklemek için çıkardığı "Özgürlükleri Destekleme Yasası"nda görülmüştür. ABD Kongresi, söz konusu yasaya eklenen 907 sayılı

54 Jon E. Chicky, "The Russian-Georgian War: Political and Military Implications for U.S. Policy", **Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program**, February 2009, p.4. <http://www.silkroadstudies.org/new/docs/Silkroadpapers/0902Chicky.pdf>. (Erişim tarihi: 02.02.2012)

55 Inessa Baban & Zaur Shiriyev, The U.S. South Caucasus Strategy and Azerbaijan, **Turkish Policy Quarterly**, Volume: 9, Number: 2, pp. 99-100.

56 Fariz Huseynov, Tamerian Vahabov, "Obama's policy toward the Caucasus and U.S. credibility", **Global Politician**, <http://www.globalpolitician.com/26432-caucasus-obama>. (Erişim tarihi: 12.02.2012)

57 Haluk Alkan, **Azerbaycan Paradoksu**, USAK, Ankara, 2010, s. 226.

madde ile Azerbaycan'a yapılacak yardımı engellemiş ve buna neden olarak da Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ ve Ermenistan'a karşı gerçekleştirdiği "saldırıları" göstermiştir.⁵⁸

(2) Rusya: Hem Azerbaycan hem de Ermenistan'ın Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik politikalarında dikkate almak zorunda olduğu bir devlettir. Günümüzde, bölgede en etkili aktör Rusya'dır. Moskova'nın soğuk savaş sonrası Güney Kafkasya politikası genel olarak Ermenistan ve Gürcistan odaklıdır. Bu politika Ermenistan ile çok yönlü ittifak, Gürcistan ile ise çatışmacı bir ilişki biçimi şeklinde tanımlanabilir.⁵⁹ Rusya'nın Güney Kafkasya'daki rolü ve etkinliği iki temel varsayım ile özetlenebilir. Öncelikle Rusya, Güney Kafkasya'da sahip olduğu nüfuzunu sürdürmek istemektedir. İkinci olarak, tüm bölge devletlerine nüfuz edebileceği ve bu devletlerin Batının siyasi-askeri yapılanmalarına kaymalarını önleyebilecek bir ortam yaratarak, etki alanını korumak istemektedir.⁶⁰

Rusya ile Ermenistan ilişkileri karşılıklıdan ziyade Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlılığı şeklinde sürmektedir. Bölgede dışlanan Ermenistan, zafiyetini giderebilmek için giderek daha fazla Rusya'ya bağımlı hale gelmektedir. Buna örnek olması açısından, 1995'te imzalanan ve Rusya'ya Ermenistan'da 2020 yılına kadar askeri üs bulundurma izni veren anlaşma, 2010 yılında gerçekleştirilen diğer bir anlaşma ile 2044 yılına kadar uzatılmıştır.⁶¹ Her şeye rağmen, Moskova-Erivan arasındaki ilişkilerin her iki ülkenin de çıkarlarına hizmet ettiği göz ardı edilmemelidir.⁶²

58 Kamer Kasım, "ABD'nin Kafkasya Politikası: Enerji, Güvenlik ve Demokratikleştirme Denklemi", *Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası*, Ed: M. Turgut Demirtepe, USAK, Ankara, 2008, 119-146, s. 130. "

59 Alain Guidetti, "South Caucasus: What Prospects after twenty years of Managed Instability?", *Geneva Center for Security Policy*, No: 22, October 2011, p. 2.

60 Esra Hatipoğlu, "Güney Kafkasya'da "Büyük Güçler" Arasındaki Oyun: Bölgesel Örgütler ve Oluşumların Rolü", *Orta Asya & Kafkasya Güç Politikası*, Ed: M. Turgut Demirtepe, USAK, Ankara, 2008, 1-29, s. 6.

61 Hatem Cabbarlı, "Erivan Moskova Askeri Anlaşması ve Gizli Protokol", *Caspian Weekly*, <http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/kafkaslar/3536-erivan-moskova-askeri-anlasmasi-ve-gizli-protokol.html>. (Erişim tarihi: 23.10.2011)

62 Oktay F. Tanrısever, "Rusya-Ermenistan İlişkilerinin Stratejik Boyutu", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Mayıs 2009, Sayı: 13, s. 132.

Rusya-Azerbaycan ilişkilerine bakıldığında, son dönemde, Moskova'nın Bakü ile olan ilişkilerine daha fazla önem vermeye başladığı görülmektedir. Karşılıklı üst düzey ziyaretlerin yanı sıra, özellikle petrol ve doğal gaz alanındaki işbirliği, Rusya'nın Azerbaycan'a iki adet S-300 bataryası satması, iki ülke ilişkilerinde yeni bir döneme mi girildi sorusunu akla getirmektedir. Rusya'nın Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Ermenistan'a karşı son dönemde izlediği çift yönlü ve göreceli dengeli politika; Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle taraflar arasında yeni bir çatışma çıkmasını önlemek, Moskova'nın bölgedeki etkinliğini sürdürmek ve aynı zamanda silah satışından elde ettiği gelirini artırmak amaçlarını gütmektedir.⁶³

Rusya, hem Azerbaycan hem de Ermenistan üzerindeki etkinliğini sürdürmek için sorunu istismar etmekte ve sorunun çözümü yerine devamını amaçlayan bir politika izlemektedir. Moskova soruna, taraflar haricinde dış güçlerin müdahalesine karşı çıkmakta, sorunun çözümünde asıl aktörlerin, Azerbaycan ve Ermenistan olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁴

Rusya, Ağustos 2008 savaşı sonrasında Dağlık Karabağ konusunda, Minsk Grubu ile çalışmak istememekte ve sorunun çözümünü kendi başına üstlenmeye çalışmaktadır. Medvedev, Eylül 2008'de Güney Kafkasya'nın Moskova açısından ayrıcalıklı bölge olduğunu yinelemiştir. Bu beyanın hemen ardından, Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Medvedev'in ev sahipliğinde Moskova Bildirisini yayımlamışlardır. Soruna barışçı çözüm için uluslararası hukuk ve garantilerin temel alınmasını vurgulayan bildiri, 1994'ten beri iki tarafın imzaladığı ilk belge olması dolayısıyla büyük önem taşımakta ve geçen zaman içerisinde Rusya'nın sorun üzerindeki etkinliğini halen devam ettirdiğini ortaya koymaktadır.

Kimi analistlere göre Azerbaycan işgal altındaki topraklara yönelik bir askeri harekattan üçüncü tarafların yani Rusya'nın müda-

63 "Moscow plays both sides on Nagorno – Karabagh", p. 1.

64 "On the problem of security in trans Caucasian region", **Agency WPS**, http://www.gabibn.com/IMG/pdf/05_12_R_11On_the_problem_of_security_in_trans_Caucasian_region.pdf. (Erişim tarihi: 02.12.2011)

halesinden çekindiği için sakınmaktadır.⁶⁵ Bu noktada, Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını yeniden kazanmak için Ermenistan'a karşı girişeceği muhtemel bir askeri harekâta, sonucun belirlenmesine en büyük etkiyi yapacağı düşünülen Rusya'nın muhtemel reflekslerinin ele alınması bir zorunluluk teşkil etmektedir. Zira Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgalinde büyük etkisi olan Rusya'nın, sorunun çözümünde de büyük etkisi olacağı açıktır. Moskova, kendi çıkarları aleyhinde bölgede statükonun bozulmasına izin vermeyecektir.⁶⁶ Moskova'nın bir savaş durumunda muhtemel hareket tarzlarının aşağıdaki üç başlıkta ele alınabileceği değerlendirilmektedir:

- Birinci hareket tarzında, Rusya, Azerbaycan'ın askeri müdahalesine doğrudan siyasi ve askeri açıdan müdahil olmaz ve arabuluculuk rolü üstlenerek yeni bir statüko yaratmaya çalışabilir.

- İkinci hareket tarzında, Rusya, Azerbaycan'ın askeri müdahalesine siyasi ve askeri olarak karşı çıkabilir.

- Üçüncü hareket tarzında, Rusya, Azerbaycan'ın askeri müdahalesine siyasi olarak ve kısmen karşı çıkabilir.

Birinci hareket tarzında; Rusya'nın ayrıcalıklı çıkar alanı ilan ettiği bölgede, Azerbaycan'ın yapacağı muhtemel askeri harekâta siyasi ve askeri açıdan hiçbir müdahalede bulunmaması, günümüze kadarki küresel/bölgesel gelişmelerde dikkate alındığında mümkün görünmemektedir.

İkinci hareket tarzında; Azerbaycan, Rusya nezdinde herhangi bir girişimde bulunmadan bir askeri harekâta başladığında muhtemelen Rusya'nın siyasi ve askeri müdahalesi ile karşılaşacaktır. Rusya'nın muhtemel askeri müdahalesini Ermenistan ile ikili anlaşmalar çerçevesinde bölgede bulunan askeri güçleri ile gerçekleştirebileceği, zira Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün Rusya'nın bu tür askeri müdahalesine uygun bir zemin oluşturmadığı değerlendirilmektedir.

65 "War in Karabakh inevitable, Russian expert says", Newsam, 20 November 2010, <http://news.am/eng/news/38756.html>. (Erişim tarihi: 15.09.2011)

66 Özgür Özdamar, "Security and Military Balance in the Black Sea Region", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 10, No. 2, September 2010, 341-359, p. 354.

Üçüncü hareket tarzında, Azerbaycan'ın askeri bir harekâta başlaması için uluslararası siyasi-askeri ortamı şekillendirmesi, öncelikle de Rusya'nın tarafsızlığını sağlaması gerekmektedir.⁶⁷ Azerbaycan'ın, Rusya'nın müdahalesini önlemek ve tarafsızlığını sağlamak maksadıyla, Moskova'ya siyasi, askeri veya ekonomik alanda önemli tavizler vermesi sonrasında gerçekleştireceği bir askeri harekâta ise Kremlin'in Ermenistan'ı yatıştırma amaçlı sadece siyasi tepki göstermesi muhtemel bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Azerbaycan'ın bu noktada verebileceği tavizler; enerji ulaşımı ve üretimi konusunda önemli derecede Rusya'yı muhatap kabul etmesi, Azerbaycan topraklarında Moskova'ya askeri üs vermesi veya Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne üye olmak şeklinde olabilir.

Tüm bunlara karşın geçmişteki bir takım örnekler, Azerbaycan'ın yukarıda belirtilen tavizleri vermesi halinde dahi Rusya'nın tarafsızlığını sağlayamayacağına işaret etmektedir. Örneğin, Tiflis yönetimi ayrılıkçı bölgelere karşı 1990'ların başında giriştiği askeri harekâta başarısız olmuş, Moskova'nın arabuluculuğu ile ateşkes sağlanmış, Rusya'nın da dâhil olduğu barış güçleri bölgede görev yapmaya başlamış ve Tiflis BDT'ye üye olmayı kabul etmiştir. Tüm bunlara karşın Tiflis yönetimi sorunun kendi lehine çözümlenmesi için Moskova'nın desteğini alamadığı gibi, 2008 yılında Rusya ile savaşmak zorunda kalmış ve sonrasında ayrılıkçı bölgelerin bağımsızlıkları Moskova tarafından tanınmıştır. Yine Azerbaycan'da Elçibey'in iktidardan uzaklaştırılması, Bakü'nün BDT'ye üye olması, Gebele Radar üssünü Rusya'ya kiralaması ve Moskova ile geliştirilen enerji alanındaki işbirliği, Dağlık Karabağ sorununda Moskova'nın tutumunda bir değişiklik yaratmamıştır. Dolayısıyla mevcut durumda Azerbaycan'ın verebileceği hiçbir taviz, Rusya'nın sorunun çözümünde radikal bir değişikliğe giderek Azerbaycan'ı desteklemesine yol açmayacaktır. Bu durumun gerçekleşmesi için küresel ve bölgesel düzeyde Rusya'nın bölgeye bakışını ve çıkarlarını yeniden değerlendirmesini gerektirecek gelişmelerin ortaya çıkması gerekmektedir.

67 Aleksandra Jarosiewicz, Krzysztof Strachota, "Nagorno-Karabakh-conflict unfreezing", **Center for Eastern Studies**, p. 6, <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2011-10-26/nagornokarabakh-conflict-unfreezing>. (Erişim tarihi: 12.01.2012)

Tüm bunların yanında, Rusya muhtemel bir askeri harekât gerçekleştiren Azerbaycan'a müdahale ederken, Gürcistan'daki kadar hareket serbestisine sahip olamayacaktır. Zira soğuk savaş sonrası Gürcistan üzerindeki etkinlik ve nüfuzunu kaybeden Rusya, bir de Azerbaycan'ı kaybetmeyi göze alamayacaktır. Diğer bir ifadeyle Rusya'nın Azerbaycan aleyhine izleyeceği politikalar, Azerbaycan'ı Batı'ya daha fazla yakınlatacaktır. Vurgulanması gereken diğer bir nokta ise Azerbaycan'ın Gürcistan gibi tamamen Batı eksenli bir politika izlememesi ve Rusya'yı gözardı etmemesidir. Ayrıca, Azerbaycan'ın istikrarsız bir devlete dönüşmesi, sadece Güney Kafkasya'yı değil, tüm çevre bölgeleri olumsuz olarak etkileyerek kontrol edilemez kaotik bir ortamın ortaya çıkmasına neden olabilir.

Azerbaycan'ın muhtemel bir askeri harekâta, Türkiye'nin görüşünü almadan başlaması mümkün görünmemektedir. Zira Azerbaycan'ın tek ve en önemli müttefiki Türkiye ile olan ekonomik, siyasi, askeri ilişkileri ve Ankara'nın göstereceği muhtemel tepki Moskova'nın hamlelerinde göz önünde bulundurması gereken önemli bir faktördür. Rusya'nın Ermenistan'ı destekler tarzda aktif bir şekilde askeri müdahalede bulunması, Türkiye'yi zor bir karar verme durumunda bırakacaktır. Bir NATO üyesi olan Türkiye, katılacağı aktif bir askeri harekâtın kazanç ve kayıplarını iyi tahlil etmek durumunda kalacaktır. Ermenistan'da bulunan Rus askeri üsleri, Erivan'ın Kolektif Güvenlik Örgütü Anlaşmasına üye olması ve Rusya ile başta enerji olmak üzere ekonomik açıdan süren karşılıklı bağımlılıklar, Ankara'nın kararı üzerinde etki edecek önemli faktörler olacaktır.

4. Sonuç

Dağlık Karabağ sorununa yakın bir gelecekte diplomatik açıdan barışçı bir çözüm bulunması mümkün görünmemektedir. Azerbaycan ve Ermenistan'ın sorunun çözümüne yönelik perspektiflerinde ortak bir nokta bulunmamaktadır. Uzun yıllardır barış görüşmelerinin en önemli dayanağı olan Minsk Grubu'nun işlevsizliği ise bugün bir gerçekliktir. Minsk Grubu'nun eş başkanlarının Ermeni yanlısı Fransa ve her alanda jeopolitik rekabet halinde olan ABD ve Rusya olması, bu grubun Azerbaycan açısından istenen sonucu üretemeyeceğine işaret etmektedir.

Mevcut statükodan rahatsız olan Bakü, özellikle son beş yıldır sorunun askeri çözümüne vurgu yapmaktadır. Azerbaycan'ın savunma bütçesinin Ermenistan karşısında asimetrik olarak artması, Azeri siyasi ve askeri liderlerin askeri çözüme başvurulabileceği yönündeki sık sık lahütmadı açtırmak, ateşkes hattında yoğun bir şekilde yaşanan ihlaller, iki taraf arasında bir savaş çıkma ihtimalini sürekli gündemde tutmaktadır. Belki de bunlardan daha önemlisi, Azerbaycan elde ettiği petrol ve doğal gaz geliri ile gün geçtikçe siyasi, ekonomik ve askeri alanda Ermenistan karşısında üstünlük elde etmekte ve iki devlet arasındaki güç dengesi değişmektedir.

Aliyev için önümüzdeki dönemde Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik üç seçenek mevcuttur. Birincisi, statükoyu sürdürmek ki, bu şu an Azerbaycan'ın istemediği bir durumdur. İkincisi, bugüne kadar sonuç üretmeyen soruna barışçı bir uzlaşma ile çözüm bulmayı amaçlayan diplomatik görüşmelerdir.⁶⁸ Bu seçenekte gün geçtikçe Bakü yönetiminin daha az güvenilir bulunduğu bir yoldur. Ancak askeri bir harekât başlayıncaya kadar uluslararası siyasi ve askeri durumu şekillendirmek amacıyla günümüzde bu seçenek izlenmektedir. Son seçenek ise işgal altındaki toprakların kesin sonuçlu planlı bir askeri harekât ile geri alınmasıdır.⁶⁹ Bu seçenek, Azerbaycan açısından sorunun çözümüne yönelik en kısa ve kesin yöntemdir. Ancak mevcut uluslararası durum ve özellikle Rusya'nın muhtemel reflekslerinin Azerbaycan açısından olumsuz olabileceği ihtimali, Bakü'yü kısıtlamaktadır. Bağımsızlık sonrası izlediği politikalar ile Azerbaycan, Rusya'nın bölgedeki çıkarlarına hizmet etme açısından Ermenistan'ın yerini alamamaktadır. Dolayısıyla Rusya'nın Dağlık Karabağ konusunda mevcut durumda taraf değiştirmesinin gereği bulunmamaktadır.

Azerbaycan'ın kısa dönemde askeri ve siyasi gücünü bir arada ve dengeli olarak kullanacağı, 2012-2013 yıllarında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi geçici üyesi olması nedeniyle sorunun askeri çözümüne eğilim göstermeyeceği, bu esnada bir yandan ikili ve uluslara-

68 Vartan Oskanian, "Nagorno-Karabakh: War, Peace, Or BATNA", Radio Free Europe/RadioLiberty, http://www.rferl.org/content/NagornoKarabakh_War_Peace_Or_BATNA/1746559.html. (Erişim tarihi: 12.02.2012)

69Farid İsmailzade, "The Nagorno Karabakh Conflict: Current Trends and Future Scenarios", **Istituto Affari Internazionali**, Working Paper 11, 29 November 2011, pp.8-9

rası alanda sorunun diplomatik yollardan çözümü konusunda çaba harcarken, diğer yandan güçlenen silahlı kuvvetleri ile çözüme kısa sürede ulaşılabilmesi maksadıyla Ermenistan'a gözdağı, uluslararası topluma da mesaj vermeye devam edeceği değerlendirilmektedir. Sonuç olarak; kısa vadede Azeri diplomat ve askerler sorunun çözümüne yönelik beraber ter döneceklerdir. Ancak orta ve uzun dönemde, Ermenistan'ın askeri harekâtla ortaya çıkardığı bu olumsuz durum, uygun bir uluslararası ortam bulunduğu Azerbaycan ordusunun gerçekleştireceği muhtemel bir askeri harekât ile son bulacaktır.

SUMMARY

After demise of the USSR, 20% of Azerbaijan territory was occupied by Armenia, as a result of the Nagorno-Karabakh war between Azerbaijan and Armenia. There are many problems in Azerbaijan caused by the Nagorno-Karabakh problem. Peace talks in the framework of the OSCE Minsk Group haven't produced a positive outcome so far. While Azerbaijan is argues that the problem must be solved with the principle of territorial integrity Armenia suggests that the solution must be compatible with the principle of self-determination. Azerbaijan is not satisfied with the current status quo. As a result of failed peace talks, Azerbaijan has been emphasizing of using military force in order to seize occupied territories. Thanks to the income from the energy, Baku increases its military spending on a regular basis. Economic and military strengthening of Baku changes the balance of power in the region.

Armenia is responds to this situation by increasing its military and political cooperation with Russia. Russia's possible intervention to a military operation towards Nagorno Karabakh is the most important limiting factor for Baku. Russia will not let any change of status quo in the region without its consent. For limiting the reaction of Russia and ensuring Russian impartiality, any concession in the context of Azerbaijan's energy and security fields will not change the position of Moscow. There must be important changes in regional and global conjuncture for Russia to be impartial in solving this problem. Most likely, the problem of Nagorno-Karabakh will be solved by a possible military action by Baku after providing neutrality of Russia.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- ALKAN, Haluk. **Azerbaycan Paradoksu**, USAK, Ankara, 2010.
- KASIM, Kamer. **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, USAK, Ankara, 2009.
- KISSINGER, Henry. **Diplomasi**, Çev: İbrahim H.KURT, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.
- NEEF, Christian. **Kafkasya: Rusya'nın Kanayan Yarası**, çev: Özalp Göneralp, Yeni Hayat Kütüphanesi, İstanbul, 2004.
- TOPTAŞ, Ergüder. **21. Yüzyılda Savaş**, Kripto Yayınları, Ankara, 2009.

Makaleler:

- ABUSHEV, Kavus. "The Nagorno Karabagh Conflict as a part of the "New" Eurasian Geopolitics", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 60-3.
- ALIŞIK, Gülşen Seyhan. "Bütöv Azerbaycan Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme", **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, Ed: Okan Yeşilot (Ed.) İstanbul, 2005.
- ARAS, Bülent. AKPINAR, Pınar. "The Relations Between Turkey and the Caucasus", **Perceptions**, Autumn 2011, Volume: XVI, Number: 3.
- ASLANLI, Araz. "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", **Avrasya Dosyası**, ASAM Yayınları, Cilt: I, No: 7, İlkbahar 2001.
- AYDIN, Mustafa. "Dağlık (Yukarı) Karabağ Sorunu", **Türk Dış Politikası**, Ed: Baskın Oran, C.II, 8. baskı, 2005.
- BABAN, Inessa & SHIRIYEV Zaur, The U.S. South Caucasus Strategy and Azerbaijan, **Turkish Policy Quarterly**, Volume: 9 Number: 2.
- CABBARLI, Hatem. "Dağlık Karabağ Sorununun Çözümünde Son Gelişmeler", **Stratejik Analiz**, ASAM Yayınları, Cilt: V, No: 57.
- ÇAMAN, Efe. "Kafkasya ve Orta Asya'da Türkiye'nin Yeni Bölgesel Politikası: Dış politikanın Yönelim Sorunsalı", **Avrasya Dosyası**, Cilt:12, Sayı: 1, 2006.

ERGUN, Ayşe. “Güney Kafkasya’da Etnik Kimlik ve Çatışma: Azerbaycan ve Ermenistan Ulusal Kimliklerinde Karabağ Sorunu”, **Doğu Batı**, 2008, Sayı: 44.

GÜRSES, Emin. “Kafkasya’da Uluslararası Rekabet”, **Avrasya Dosyası**, ASAM Yayınları, C.I, No: 7, İkbahar 2001.

HATİPOĞLU, Esra. “Güney Kafkasya’da “Büyük Güçler” Arasındaki Oyun: Bölgesel Örgütler ve Oluşumların Rolü”, **Orta Asya & Kafkasya Güç Politikası**, USAK, Ankara, 2008.

KASIM, Kamer. “Ermenistan”, **Orta Asya ve Kafkasya**, Ed: Tayyar Arı, Marmara Kitap Merkezi, Bursa, 2010.

KASIM, Kamer “ABD’nin Kafkasya Politikası: Enerji, Güvenlik ve Demokratikleştirme Denklemi”, **Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası**, Ed: M. Turgut Demirtepe, USAK, Ankara, 2008.

KAZİMİROV, Vladimir. “Looking for a Way Out of the Karabakh Impasse”, **Russia in Global Affairs**, Vol. 2, No. 4, October – December 2004.

NECİYEV, Elçin. “Azerbaycan’ın Sovyetleştirilmesi Sürecinde Karabağ Problemi”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 39, 2011.

ÖZDAMAR, Özgür. “Security and Military Balance in the Black Sea Region”, **Southeast European and Black Sea Studies**, Vol. 10, No. 2, September 2010.

QASIMOVA, Shafa. “Article 51 of the UN Charter and the Armenia-Azerbaijan Conflict”, **Perceptions**, Spring Summer 2010.

“Russian Military Deployment”, **Military Balance 2011**.

ŞİRİYEV, Zaur. “Azerbaycan’ın Askeri Doktrini ve Dış Politika Yansımaları”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları**, Sayı: 9.

SOULEİMANOV, Emil. DITRYCH, Ondrej. “Iran and Azerbaijan: A Contested Neighbourhood”, **Middle East Policy**, Vol.XIV, No. 2, Summer 2007.

TANRISEVER, Oktay F. “Rusya-Ermenistan İlişkilerinin Stratejik Boyutu”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Mayıs 2009, Sayı: 13.

Raporlar:

“Armenia and Azerbaijan: Preventing War”, **International Crisis Group**, No:60, February 2011, <http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/south-caucasus/B60-armenia-and-azerbaijan-preventing-war.aspx>. (Erişim tarihi: 04.11.2011)

“Azerbaijan and Armenia: Peace Prospects, Military Realities&the Role of the Armenian Diaspora”, **Caspian Information Center**, No.16, October 2011, <http://www.caspianinfo.com/wp-content/uploads/2011/10/OP-No.-16-Armenia-and-Azerbaijan-Peace-Prospects-Military-Realities-and-the-Role-of-the-Armenian-Diaspora.pdf>. (Erişim tarihi: 16.03.2012).

BLANDY, C.W. “Azerbaijan: Is War Over Nagornyy Karabakh A Realistic Option?” **Defence Academy of the United Kingdom**, May 2008.

CARLEY, Patricia “Nagorno Karabakh: Searching for Solutions”, **United States Institute of Peace**, No: 25, December 1998, <http://www.usip.org/publications/nagorno-karabakh-searching-solution-0>. (Erişim tarihi: 02.03.2012)

CHICKY, Jonh E. “The Russian-Georgian War: Political and Military Implications for U.S. Policy”, **Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program**, February 2009, <http://www.silkroadstudies.org/new/docs/Silkroadpapers/0902Chicky.pdf>. (Erişim tarihi: 02.02.2012)

GIRAGOSIAN, Richard. “The Military Balance of Power in the South Caucasus”, **The Armenian Center for National and International Studies**, No:2, April 2009, <http://acnis.am/publications/2009/THE%20MILITARY%20BALANCE%20OF%20POWER%20IN%20THE%20SOUTH%20CAUCASUS.pdf>. (Erişim tarihi: 15.02.2010)

GUIDETTI, Alain. “South Caucasus: What Prospects after twenty years of Managed Instability?”, **Geneva Center for Security Policy**, No:22, October 2011.

HOLTOM, Paul, et al.”Trends in International Arms Transfers 2011”, **SIPRI**, March 2012, <http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1203.pdf>. (Erişim tarihi: 23.03.2012)

İSMAILZADE, Farid “The Nagorno Karabakh Conflict: Current Trends and Future Scenarios”, **Istituto Affari Internazionali**, Working Paper 11, 29 November 2011.

JAROSIEWICZ, Aleksandra. STRACHOTA, Krzysztof. “Nagorno-Karabakh-conflict unfreezing”, **Center for Eastern Studies**, p.6. <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2011-10-26/nagornokarabakh-conflict-unfreezing>. (Erişim tarihi: 12.01.2012)

KASIM, Kamer. vd. Dağlık Karabağ Sorunu: **Dar Alanda Büyük Oyun**, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, No: 11-07, Eylül 2011.

PAUL, Amanda “Nagorno-Karabakh – A ticking time bomb”, **European Policy Center**, http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_1148_nagorno-karabakh.pdf. (Erişim tarihi: 21.12.2011)

SCHMIDT, Hans-Joachim “Military Confidence Building and Arms Control in Unresolved Territorial Conflicts” **Peace Research Institute Frankfurt**, No: 89, 2009.

ŚMIGIELSKI, Robert. “Prospects for Nagorno-Karabakh Settlement Following the Russia-Georgia Conflict”, **Polish Institute of International Affairs**, No. 10 (10), 16 February 2009.

TACKLING Azerbaijan’s IDP Burden”, **International Crisis Group Policy Briefing**, No.67, 27 February 2012.

“The Military Balance in Nagorno-Karabakh”, **Caucasian Review of International Affairs**, Issue:18, 19 January 2009. http://cria-online.org/CU_-_file_-_article_-_sid_-_19.html. (Erişim tarihi: 21.02.2012)

İnternet Kaynakları:

“Azerbaijan”, **The World Factbook**, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/aj.html>. (Erişim tarihi: 03.02.2012)“Azerbaijan and Armenia make 'progress' on Karabakh”, **BBC**, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/8372747.stm>. (Erişim tarihi: 12.03.2012)

CABBARLI, Hatem. “Erivan Moskova Askeri Anlaşması ve Gizli

Protokol”, **Caspian Weekly**, <http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/kafkaslar/3536-erivan-moskova-askeri-anlasmasi-ve-gizli-protokol.html>. (Erişim tarihi: 23.10.2011)

EDWARDS, Haley Sweetland. “Iran’s Near Abroad”, **Foreign Policy**, 20 September 2010, http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/09/20/irans_near_abroad?page=full. (Erişim tarihi: 31.10.2011)

GRİGORYAN, Armen. “Nagorno-Karabakh Conflict Resolution: A Prolonged Stagnation Period Ahead”, **Caucasus Edition**, <http://caucasusedition.net/analysis/nagorno-karabakh-conflict-resolution-a-prolonged-stagnation-period-ahead/>. (Erişim tarihi: 02.02.2012)

HUSEYNOV, Fariz. VAHABOV, Tamerian. “Obama’s policy toward the Caucasus and U.S. credibility”, **Global Politician**, <http://www.globalpolitician.com/26432-caucasus-obama>. (Erişim tarihi: 12.02.2012).

KANTARCI, Şenol. “Karabağ Sorunu Diplomasi İle Çözülemez: Askeri Müdahale Şart”, **Türkatak**, <http://www.turkatak.gen.tr/index.php?option=content&task=view&id=85&Itemid=37>. (Erişim tarihi: 27.04.2006).

KESAMANSKI, P. “Economic, Military power, High Combat Morale guarantee of Victories”, **Trend News Agency**, 23.06.2011, http://www.gab-ibn.com/IMG/pdf/Az6-_Economic_Military_power_High_Combat_Morale_guarantee_of_Victories.pdf. (Erişim tarihi: 14.03.2012)

KUCERA, Joshua. “Is War over Karabakh Inevitable?”, **Eurasia-net**, <http://www.eurasianet.org/node/62716>. (Erişim tarihi: 14 .01. 2011)

“Moscow plays both sides on Nagorno – Karabagh”, **The International Institute for Strategic Studies**, Volume 16, September 2010, p.1, www.iiss.org/.../getresource.axd?...type... (Erişim tarihi: 14.03.2012)

NASSİBLİ, Nasib L. “Azerbaijan-Iran Relations: Challenges and Prospects (Event Summary)”, **Kennedy School of Government**, Harvard University, <http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publicati->

on/12750/ azerbaijan_iran_relations.html. (Erişim tarihi: 05.02.2012)

NOVİKOVA, Gayane. “Implications of the Russian-Georgian War in the Nagorno Karabkh Conflict: Limited Maneuverability”, **Caucasus Edition**, <http://caucasusedition.net/analysis/implications-of-the-russian-georgian-war-in-the-nagorno-karabakh-conflict-limited-maneuverability/>. (Erişim tarihi: 13.03.2012)

“On the problem of security in trans Caucasian region”, **Agency WPS**, http://www.gab-ibn.com/IMG/pdf/05_12_R_11- _On_the_problem_of_security_in_trans_Caucasian_region.pdf. (Erişim tarihi: 02.12.2011)

OSKANIAN, Vartan. “Nagorno-Karabakh: War, Peace, Or BATNA”, Radio Free Europe/Radio Liberty, http://www.rferl.org/content/NagornoKarabakh_War_Peace_Or_BATNA/1746559.html. (Erişim tarihi: 12.02.2012)

SIPRI Arms Transfer Database, http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php. (Erişim tarihi: 26.12.2011)

YOSHİMURA, Takayuki. “Some Arguments on the Nagorno-KarabaghHistory”, http://srch.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no18/3_yoshimura.pdf. (Erişim tarihi: 01.01.2012)

“War in Karabakh inevitable, Russian expert says”, Newsam, 20 November 2010, <http://news.am/eng/news/38756.html>. (Erişim tarihi: 15.09.2011)